

VÁLASZOK EGY KÖRKÉRDÉSRE

Krémer Balázs

HÁROM KÉRDÉS, 10+1 TÉZIS – A SZEGÉNYSÉGRŐL ÉS A GLOBALIZÁCIÓRÓL

A körkérdést felvető leendő szerkesztők mindig abban a hiú reményben teszik fel a kérdéseiket, hogy a szerzők majd arra fognak válaszolni. Egy fenét, a szerzők mániákusak, és úgyis csak azt fogják mondani, amit amúgy is el szoktak mondani. Szégyen, nem szégyen, én is így fogok tenni. A válaszaimat előbb rövid, tézisszerű állításban fogalmazom meg, majd kifejtem azokat, bár nem mondhatnám, hogy igazolnám is ezzel téziseim helytállóságát.

(A szegénység és a globalizáció)

I. tézis: A globalizációtól való elszigetelődésnek nagyobbak a szegénységre gyakorolt veszélyei, mint annak, ha valamely ország részese a globalizációnak.

Hogy a szegénység mennyire a piacgazdaság globális méretű velejárója, azt sohan, köztük én is, erőteljesen vitatom. Fejlett piacgazdaságokban (értsd: nyitott, „globalizált” gazdaságban) élő népek általában nem szegények, és ha vannak sikeres nemzeti felemelkedések az utóbbi fél évszázadban (Írország, Görögország, Portugália, nem beszélve Dél-Koreáról stb.), akkor ezek mindegyike a piaci elvek befogadásához és a nemzetközi integrációkba való sikeres beilleszkedéshez (értsd: a globalizációhoz) volt kapcsolható.

Most, amikor e sorokat írom, akkor egy nemzetközi szervezet alkalmazottjaként Belgrádban ülök a globalizációban fogant irodámban (egy német nő osztályvezető és egy amerikai, szintén nő közvetlen főnök mellett, szigorúan 6 óra után, munkaidőn túl, merthogy a munkaidő nem bírja el a globalizációról való elmélkedést). Az ablakon kinézve kétség kívül nem látok el Fekete-Afrikáig, de látom Belgrád némely lepukkant lakótelepi házát, és azt kell megállapítanom, hogy a globalizációtól való elhatárolódásnak, a globális folyamatoktól való izoláltságnak sokkal nagyobbak a szegénységre gyakorolt kockázatai, mint a globalizáció folyamataiban való benne levésnek.

Bárkinek, aki Magyarország szegénységéről mint a globalizáció átkáról akar beszélni, annak először is tudnia kell azt, hogy Magyarország a világ felső egynegyedébe tartozik, hogy globális kitekintésben Magyarország nem tekinthető szegény országnak. Valamint azt is, hogy Európában mindazok az országok, amelyek akár az elmúlt ötven évben (mint Albánia), akár csak az elmúlt tíz évben (mint Jugoszlávia)

elszigetelték magukat, azok sokkal csóróbbak, mint az a Magyarország, amely mindig is sokat adott arra, hogy a lehetőségeihez mérten nyitott legyen a globális tendenciák és a nemzetközi kapcsolatok befogadására.

2. tézis: A globalizáció nem választás kérdése, ezért érdektelen, hogy ki szereti és ki nem. Egyedül csak az érdekes, hogy ki hogyan alkalmazkodik hozzá.

Szóval, globalizáció van, ez olyan nekünk, mint a kontinentális klíma, nekünk most éppen ilyen van – és ezen nem tudunk sokat változtatni. Lehet szeretni is, meg nem is – éppúgy, mint a kontinentális klímát –, de nem túl bölcs dolog, ha emocionális viszonyulásaink határozzák meg a cselekvések, a politika irányát. A kontinentális klímához is lehet sikeresen alkalmazkodni, meg a globalizációhoz is, a kérdés tehát nem az, hogy szeressük, vagy bűnbakká téve gyűlöljük-e a globalizációt, hanem az, hogy hogyan alkalmazkodunk hozzá.

Ha az ember azt tapasztalja, hogy emberek megfagyhatnak kontinentális klímatis viszonyok között, akkor nem csak azt a fránya telet lehet ezért szidni. El lehet azon is gondolkodni, hogy a megfagyottnak miért nem volt elég meleg ruhája, fedél a feje fölött, vagy tüzelő a kályhájában... Bár, kétségkívül, ha nem volna tél, és még ezen túl is, éjjel-nappal sütné a nap, akkor bizonyára kevesebben fagynának meg. És ehhez hasonlóan, ha nem lenne globalizáció, vagy legalábbis a heves szitkozódások eredményeképpen mi diktálnánk a globalizáció ütemét, és mi fújnánk a gazdaság globális passzátszelét – akkor lehet, hogy kisebb lenne a szegénység. De nem mi fújuk. Akkor fújhatnánk, ha gazdasági nagyhatalom lennénk, a centrumban. Nem vagyunk az, nem ott vagyunk.

Lehet birodalmi álmokat kergetni, és keseregni azon, hogy nem vagyunk elég befolyásos tényező a globális folyamatok irányításában – de nem is leszünk ilyenek. Lehet utálni és megköpökdni a globalizációt, de ez nem segít sokat. A globalizációhoz nekünk alkalmazkodni kell, épp úgy, mint a kontinentális klímához.

3. tézis: A magyar szegénység nem a globalizáció átkja. Bár a szegénység újabb fejleményei hasonlóak itt is, mint sok helyütt máshol (ebben a sajátos értelemben a tendenciák „globálisak”), az okokat és felelősöket abban kell keresnünk, hogy itthon hogyan sikerült alkalmazkodni a megváltozott gazdasági és társadalmi körülményekhez.

A szegénység sokkal régebben itt van Magyarországon, mint a globalizáció. Nem a globalizáció eredménye volt a „hárommillió koldus országa”, és nem a globalizáció teremtette azt a szocialista szegénységet, amely enyhítéséért húsz éve magyar értelmiségiek Alapot hoztak létre (SZETA), vállalva egzisztenciájuk feladását is.

Ami a „rég” szegénység rendszerváltás utáni fennmaradását és új formákban való felbukkanását hozta, az sokkal inkább a keleti piacok összeomlása volt, mintsem a nyugati, „globalista” nyitás. A szegénység rendszerváltozás utáni megnövekedése nem a világra való nyitásnak, hanem szimplán annak tudható be, hogy Magyarország 1989 és 1993 között elveszítette exportpiacainak több mint felét, piacainak egyharmadát, GDP-jének egyötödét. Mindezt csak tetézte az, hogy a piacgazdaság és a demokrácia intézményeinek kiépítését és elitjeinek kiemelkedését csak a csökkenő gazdasági javakból lehetett finanszírozni, és így még kevesebb maradt a többieknek, mondjuk így az egyszerűség kedvéért: a szegényeknek.

A szegénység növekedése, ez a nem tiszta koncepciók mentén leírt folyamat, amiről beszélünk, az nem a „nyugati nyitás-globalizáció” eredménye, hanem a szocializmus összeomlásáé. Aki ezt összekeveri, az akarja-nem akarja, de azt mondja, azt a történelmietlen nosztalgiát képviseli, hogy mégiscsak jobb lenne nekünk ott a szocializmus globalizációtól védett (bár a nagy testvértől kevésbé védett...) biztonságos, kissé kopottas zománcú lavórájának langyos vizében ücsörögni. Szerintem meg nem.

Azt meg lehet, meg is érdemes vizsgálni, hogy a magyar társadalom, a magyar gazdaság és a magyar politika mennyiben alkalmazkodott sikeresen a globalizáció körülményeihez a rendszerváltás során, vagy ami ugyanezt jelenti, a keleti blokk összeomlására adott válságreakciói során. Ugyancsak vizsgálat tárgyává lehet tenni azt is, hogy akár a sikerekben, akár a kudarcokban mennyire játszott szerepet a nemzetközi szervezetek és nemzetközi segélyprogramok képében színre lépett (és eképp új definíció alapján átértelmezett) „globalizáció”. Nem lesz könnyű a válasz, hisz bizonyos szempontokból kiváló, másokból csapnivaló bizonyítványt kell kiállítanunk.

A bizonyítvány kiváló, ha a magyar termelékenységi adatok javulását nézzük, ha azt látjuk, hogy Magyarország versenyképessége, helytállása a globális klímában ugrásszerűen feljavult. Hogy Magyarország vonzó hely lett a világ vezető vállalatai számára, és, mondjuk, hogy a Bródy féle kriptonégő gyártása óta először, ismét olyan, a világ csúcscsínvonalát jelentő terméket gyárt az ipar Magyarországon, mint az Audi TT. Ha még patetikusabbá akarnám fogalmazni mondandómat, akkor felidézném a Szűcs Jenő hajdani nagyszerű könyve nyomán kialakult vitát, abban is az általam igencsak kedvelt Tamás Gáspár Miklós kritikájának főbb elemeit. TGM akkor úgy vélte, hogy a történelem fatalista és álszent interpretációja úgy tenni, mintha Közép-Európa önálló régió lenne a Nyugat és a Kelet között félúton. Közép-Európa csak annyiban különbözik a fejlett Nyugattól, hogy bár mindig oda akart tartozni, ez sohasem sikerült neki. Nem sajátos kultúra, nem sajátos orientációk, csupán a folyamatos kudarc és pofáraesés (meg a tatár, a török stb.) különbözteti meg Kelet-közép Európát a fejlett Nyugattól.

Nos, TGM akkori érvét a mába áthozva, patetikus gúnnyal azt mondhatjuk, hogy hála a rendszerváltó bölcs kormányoknak, politikai és gazdasági eliteknek, a globalizációhoz és az EU elvárásaihoz való sikeres alkalmazkodásnak – ma Magyarország eljutott oda, ahova Szent István óta akart, de sohasem volt ilyen közel hozzá, hogy tudniillik a fejlett Nyugat befogadja (ilyenkor kell kopogni, fán és alulról...).

Na de félre a patetizmussal, az emelkedettséggel, lássuk azt a csapnivaló bizonyítványt is. Hát, ennek a csapnivaló bizonyítványnak is a legszörnyűbb jegye, az épp az, ami az előző bizonyítvány legszebb piros pontja volt: a termelékenység, a produktivitás növekedése. Ugyanis, bár mindenki szereti a termelékenység növekedését pusztán annak betudni, hogy új technológiák, termelési kultúrák jelentek meg az országban (na ja, mint az Audi TT...), a valóság ennél szomorúbb. A termelékenységi átlagokat ugyanis úgy is lehet javítani, ha a satnya termelékenyséű egységeket, gyárakat, termelőket és szolgáltatókat vagy éppen teljes ágazatokat kihajítunk a szemétkbe. Én még nem találkoztam efféle becslésekkel, de nem lennék meglepve, ha a magyar termelékenységi adatok növekedése mögött több mint kétharmados

súllyal az az eltűnt és gyakorlatilag mind a mai napig folyamatosan eltűnő közel kétmillió munkahely jelenne meg, és legfeljebb egyharmadot hoznának az új beruházások. A magyar politikai elit az elmúlt tíz évben nem ismert fel egy harmadik elemis végzettséggel megérthető összefüggést: ha a nemzetek jólétét, fejlettségét a szokásos egy főre jutó GDP-vel akarjuk kifejezni, akkor a hányadost két másik hányados szorzataként kell elképzelnünk:

$$\text{GDP/lakosság} = \text{GDP/foglalkoztatottak} * \text{foglalkoztatottak/lakosság}$$

A GDP/foglalkoztatottak hányados fejezi ki azt, hogy egy dolgozó, munkában levő ember átlagosan mennyi értéket produkál. Amikor a produktivitás növekedéséről beszélünk, akkor kissé rövidlátóan csak erről a tényezőről szoktunk beszélni, és tapsikolunk (jó okkal...), hogy mily nagyszerű a fejlődés. A munkaadók, a vállalatok (illetve a rájuk közvetlenül ható szabályozók és ösztönzők) igen jó eredményt produkáltak. A munkában lévők valóban több értéket hoznak létre, mint korábban. Nem kell révületbe esni a kapitalista vállalatok magatartásától, de el kell ismerni: tették a dolgukat.

Ha azonban a foglalkoztatottak arányát is mellérakjuk (vigyázat, a hivatalos foglalkoztatotti ráták ennél bonyolultabbak, de ez mit sem ront érvünk súlyán), akkor azt látjuk, hogy bizony, ez az arány hihetetlenül leesett az elmúlt tíz évben. A nyolcvanas években Magyarország lakosainak nagyobb fele dolgozott, mára ez az arány alig jobb, mint egyharmad. Na már most, ha a nyolcvanas évek végének egy főre jutó GDP-jét a maival hasonlítjuk össze, akkor a nagyjából azonos mérték mögött két különböző szorzatot fogunk találni. A nyolcvanas évek végén alacsony termelékenységet és magas foglalkoztatottságot, az új évezredben feljavult termelékenységi mutatókat és Európa (legalábbis az uniós tagországok és a csatlakozni kívánók között a legalacsonyabb foglalkoztatási adatait fogjuk találni).

A foglalkoztatottak arányának alakulása nem a vállalatok, hanem a kormányok asztala. A kormányok teljesítménye pocsék, ők nem tudtak alkalmazkodni a nyitás és az integráció kihívásához, legalábbis ezen a területen. Az adó- és társadalombiztosítási rendszer a foglalkoztatás bővülése ellen hat, különösen ellene hat annak foglalkoztatási (alacsony bérű, atipikus, rugalmas és részfoglalkozású formák stb.) szegmensnek a növekedése ellen, amely a jelenleg munkanélküli és aktív korú inaktív lakosság számára jelenthetne alternatívát a jelenlegi feltételekkel szemben. Ehhez hasonlóan, az olyan „hagyományos” jóléti és közszolgálati ágak (foglalkoztatáspolitikai, szociálpolitika, oktatás, felnőttképzés, egészségügy stb.) elleni kritikaként is megfogalmazható, hogy nem tettek sokat, és nem is értek el semmit a foglalkoztatás bővülése érdekében. A kormányok teljesítménye elégtelen a globalizációhoz való alkalmazkodásban, legalábbis a „foglalkoztatás bővítése” és a „szegénység enyhítése” tantárgyakból.

4. *tézis:* A szegénység az alacsony arányú foglalkoztatottságból ered.

Témánk, a szegénység szempontjából a foglalkoztatás csökkenésének két fontos következménye van. Egyrészt, azzal, hogy sok ember elveszítette a munkáját, sokaknak megszűnt a keresete. Ők bizony elszegényednek, pláne, ha nem kapnak valamilyen jogcímen pénzt az államtól. Az matematikailag is belátható, hogy elég pénzt nem kaphatnak az államtól. A nyolcvanas években egy dolgozó embertől el-

vont pénzből egy másik társadalmi jövedelmét (nyugdíját, gyesét, családi pótlékát, szociális segélyét stb.) kellett kifizetni. 1993-tól napjainkig az arány alig változott, és fenntarthatatlanul rossz: egy dolgozótól elvont állami bevételből két másik ember társadalmi-szociális jövedelmét kell(ene) kifizetni. Ahhoz, hogy bármilyen rossz színvonalon, de fizetni lehessen az ellátásokat, magasan kell tartani a járulék- és adókulcsokat. Ám még a magas elvonások mellett sem lehet tisztességes pénzeket kifizetni valamennyi munkával és saját jövedelemmel nem rendelkezőnek.

Minden ellátás külön-külön is, de összevontan is kifejezhető egy szorzatként:

az ellátás(ok) teljes költsége = ellátottak száma * az átlagos ellátási mértékkel

Ha csökkennek a képződő, elosztható szociális alapok, akkor vagy az egyik, vagy a másik, vagy mindkét szorzótényezőt csökkenteni kell. Az előző kormányok alapvetően az átlagos ellátási mértékeket csökkentgették, amiben a kezük alá dolgozott az infláció: nem kellett csökkenteni, elég volt nem (eléggé) emelni. A Fidesz kormánya új, kissé rasszista színt hozott be a politikába. Az ellátottak számát csökkentette, mindenekelőtt azzal, hogy 250 ezer embert kiszorított a munkanélküli-ellátásokból (ne feledjük: semmiképpen sem növekedő foglalkoztatottság mellett, tehát a munkanélküli-ellátásból kimaradók nem lettek foglalkoztatottak!). Azután meg azzal, hogy a gyerektámogatásokat abba az adókedvezményes rendszerbe csatornázták, amelyből (amiatt, hogy a szülők egyáltalán nem rendelkeztek adóköteles jövedelemmel, vagy mert nem rendelkeztek annyi jövedelemmel, hogy a kedvezményt érvényesíteni tudják) kimaradt a gyerekek legalább egyharmada, még inkább (a részleges összeget igénybevevőket is ideszámítva) a fele.

Ezt még nem kellene rasszizmusnak tartanunk, azt a sajnálkozó indoklást már sokkal inkább, amely szerint a nem dolgozás akarati, morális, kulturális, mintegy örökletes hiányosság, és hogy sajnos a gyerekek nem azokba a családokba születnek, ahol őket tisztességesen fel tudnák nevelni. A biológiai, személyiségbeli, életformabeli adottságokat fátumként kezelni, és eszerint megkülönböztetni értékes „génanyagot” (a nemzeti közepet, a polgárt) a fattyú értéktelentől (ki nem hallja ki a leszólásokból a cigányokra és más páriánépekre való utalásokat?) – hát, ez bizony a „biopolitika”, a rasszizmus maga. No meg az önfelmentő kormányzati impotencia maga: ha a problémákat olyan körülmények okozzák, amelyekről a politika nem tehet (a „géné”), akkor ezen, ugyebár, nem is lehet változtatni. A magyar szegénység alakulásában, különösen az utóbbi években tapasztalható alakulásában sokkal nagyobb szerepe volt a „nép-nemzeti”, magyar és keresztény kormánynak – mint a (tegyük is félre, mennyire „nemzetietlen”) globalizációnak.

Mindezek után, visszakanyarodva, talán árnyaltabban fogok tudni válaszolni a feltett kérdésre is. Az átmenet kormányai helyesen mérték fel, hogy az ország előrejutása (a globalizáció „klimatikus” viszonyai között különösen) a termelékenység alakulásán múlik, és tulajdonképpen helyesen hagyták a gazdaság szereplőit azon heveskedni, hogy a saját házuk táján javítsák a cégük termelékenységi mutatóit, versenyképességét. Mindeközben a magyar politikának soha nem volt még szava sem, nemhogy koncepciója arra, hogy a foglalkoztatási problémát politikai problémává tegye (szeretnék emlékeztetni mindenkit, 1993 óta minden kormány sikerpropagan-

dát csinált a munkanélküliség csökkenéséből, miközben, a munkanélküliség csökkenésével párhuzamosan, gyakorlatilag a teljes időszak alatt, folyamatosan, a foglalkoztatottság is csökkent!!!), netán tegyen is valamit, legalább a foglalkoztatási adatok romlása ellen. A vállalatok érdekeik szerint ügyesen tették a dolgukat: nőtt a termelékenység, a veszteségesen termelő vállalatok szép csendben kimúltak, a nyereséggel termelők meg szép csendben megerősödtek. A foglalkoztatottsági kérdés, a szorzat második tényezője, a foglalkoztatottak/lakosság hányados viszont nem a vállalatok asztala. Legalábbis abban az értelemben, hogy ha nekik nem éri meg több embert foglalkoztatni, akkor ők ugyan nem is fognak több embert foglalkoztatni. Sok minden más kérdés mellett a foglalkoztatás arányainak a kérdése a kormány asztala: vajon kellően ösztönző és foglalkoztatásbarát környezetet teremte-e ahhoz, hogy megérje több embert foglalkoztatni?

5. tézis: Ha a szegénységet a globalizáció következményének tekintjük, akkor nem pályázhatunk nemzetközi segélyekre. Manapság mi nem a segélyezettekhez, hanem a segélyezőkhöz integrálódunk, ha minden igaz.

A miénk egy síró-rívó, a felelőségeket a felsőbb hatalmakban és a balsorsban kereső kultúra. A globalizáció nekünk éppen annyit jelent, mint az aktuális balsors, ami éppen mostan minket tép, és azzal mi már jól eltájékozódunk a világban, ha megvan az éppen aktuális balsorsunk. Ennél egy kicsit rosszabb is a helyzet. Sokan és sokszor oly mélyen átélik a globalizáció balsorsát, hogy úgy vélik, honfitársaik nevében is megalázkodva, gazsuláló koldulásra is ragadtathatják magukat a nemzetközi fórumokon, ha már ennyire tép minket a balsors. Én a magam részéről ezt a nyavalygó hozzáállást eleve nem szívelem (ez így egy kicsit túl enyhe), de még a tejébe igazságok nélküli bugyutaságnak is tartom.

Racionálisan mérlegelve inkább az a helyzet, hogy globális értelemben Magyarország nemhogy nem szegény, hanem egyenesen a leggazdagabb egynegyed-egyötöd része. Innen nézvést, a globalizáció és a szegénység nyelvi kontextusában nem az a kérdés ma és a közeljövőben, hogy milyen nemzetközi támogatásra számíthatunk, ha – jó magyar szokás szerint – hangosan siránkozunk a globalizáció okozta szegénységen. Egy ilyen felvetésben egyre inkább azzal a kérdéssel kell szembesülnünk, hogy milyen nemzetközi kötelezettségek fognak ránk hárulni a Föld (de legalábbis: Európa) szegénységének enyhítésében. (Írom mindezt Belgrádban, néhány hónappal az után, hogy egy albán projektben vettem részt...) A választ sejt-hetjük: az EU-tagországok az ENSZ és az EU dokumentumaiban arra vállaltak kötelezettséget, hogy nettó nemzeti jövedelmük (GNP) 0,7–1 százalékát a legszegényebb országok fejlődésének támogatására fordítják. Ez Magyarország esetében azzal összevethető összeg, mint amit a szociális tárca pályázati rendszerei a szociálpolitika hazai szereplői között osztanak szét. És én nem olvastam arról, hogy az EU-tagországok kötelezettségei az új tagokra nem vonatkoznának.

Hogy tahón és cinikusan lényegretörően hümmögjek egyet: nem biztos, hogy éredekünkben áll a szegénység és a globalizáció kölcsönhatásait hangsúlyoznunk. És, ha már így teszünk, akkor nem árt, ha szembesülünk ennek következményeivel is: sokba fog ez még nekünk kerülni. Már ha netán nemcsak „lihegnénk”, hanem tényleg komolyan gondolnánk azt, hogy a globalizáció a szegénység növekedésének egyik tényezője.

6. *tézis:* A szegénység elsődleges oka a tartós munkanélküliség és jövedelemhiány, de a baj nem jár egyedül. A tipikus szegény még egy kicsit nő is, cigány is, fogyatékos is, rossz helyen is lakik, és számosabb gyereke is van, mint az átlagnak – amin épp úgy nem sikerül segíteni, mint a munkanélküliségen.

Az eddigiekben szinte kizárólag a foglalkoztatás, még pontosabban, a tartós munka- és jövedelemhiány dolgában beszéltem a szegénységről. Bár tudom, hogy a kérdés ennél sokkal összetettebb, mégis megengedhetőnek tartom ezt a leegyszerűsítést. Részben azért, mert ma Magyarországon éppúgy, mint a fejlett világ többi országában a jövedelemrangsorok alsó tizedében szinte csak és kizárólag aktív korú, elvileg munkára képes, ámde hosszú ideje nem dolgozó, pénzt nem kereső felnőtteket, no meg az ő családjaikban az átlagost meghaladó számban fellelhető gyerekeket találjuk. Tudjuk jól azt, hogy a baj nem jár egyedül. Hogy ennek az „új”-nak titulált szegénységnek a tipikus reprezentánsa kissé maga az etnikum, némi fogyatékossgal és tartós betegséggel is küzd, némiképp iszik is, és ez még mindig jobb, mintha más szerektől függene, növekvő arányban nő (értsd: a gyerekeket egyedül nevelő anyák...), erőteljesen koncentrálódik területenként és családonként (a családok „kiegyenlítő” szerepe megszűnt, ma nem úgy van, hogy ha a férj vagy a feleség munkanélküli, attól még a párja dolgozik, hanem vannak kétkeresős és „nullakeresős” családok...). Ám azt is tudjuk, hogy a fenti felsorolásban felemlített körülményekre adott „klasszikus” szociálpolitikai válaszoknak gyakorlatilag semmi hatásuk nincsen a szegénység – mint strukturális probléma – alakulására. Nem akarnám én csökkenteni ezeknek a szociálpolitikai eszközöknek és intézményeknek a jelentőségét, hiszen ha ezek vannak és működnek, akkor jelentősen javíthatnak a szegények életkörülményein. Pusztán két dolgot kívánok érzékeltetni.

Egyrészt, hogy ma az aktív korú felnőttek támogatására hivatott rendszerek meglehetősen gyengécske, esetlegesen és véletlenszerűen elérhető, decentralizáltságukban és privatizáltságukban (NGO) áttekinthetetlenül sokféle és sztenderdek nélküli megoldásocskákat kínálnak, különösen ha összevetjük kiforrottságukat és érettségüket a II. világháború után kialakult jóléti rendszerekkel (nyugdíj, oktatás- és egészségügy, fogyatékosági és gyerekvédelmi rendszerek stb.)

Másrészt azt, hogy még ha egy a fenti kategóriába sorolható „új szegény” segélyt is kap, be is engedik a menhelyre, kúrálják is drogfüggőségét, esetleg érzékeny lelkű terapeuták fejlesztik konfliktus-tűrő készségeit – ez mind szép, és mind segíthet is könnyebbé tenni a szegénység gyötrelmeit. De nem árt folyton emlékezni arra, hogy a segély, a menhely és a terápia nem emelt még ki senkit a szegénységből, sőt, általában mindezeket csak addig kapja valaki, amíg szegény. A szegénységből leginkább az emelhet ki valakit, ha tartós, elfogadható pénzkeresettel járó munkához jut. Mint ahogyan az is lökte őt oda, hogy elveszítette hasonló munkáját, ha volt neki ilyen valaha is...

(A szegénység és az értelmiség)

7. *tézis:* A kérdésben hallgatólagosan feltételezett értelmiség már nincs, és ezért nem lehet felelőssége sem a szegénység dolgában, sem semmi másban

Hogy van-e az értelmiségnek felelőssége a szegénységgel kapcsolatosan, ebben csak a kérdésben implicite bennfoglalt két előfeltevést szeretném megkérdőjelezni, hogy nevezetesen van-e egyáltalán még értelmiség, és ha van is, felvethető-e bármiben is a felelőssége. Mindkét előfeltevessel kapcsolatosan hajlamos vagyok azt gondolni, hogy, eh, badarság, nincs ilyen.

Azt a hajdani sajátos kelet-európai értelmiséget leginkább a felelősségérzete különböztette meg a világ más részein őshonos egyetemet végzett „professional”-októl. Ez az elvarázsolt, heti rendszerességgel bulizó, a bulik konyháiba menekülve, vörösbor mellett világmegváltó, szabadságát barátságokban, intimitásokban és promiskuitásokban kiélő értelmiség leginkább abban volt más a nyugati kollégáktól, hogy legalább álmaiban, vágyaiban, vörösboros révületeiben és darvadozó hajnali világmegváltásaiban, megeshet, hogy naivan és hülyén, de válaszokat keresett a társadalom égető gondjaira, a társadalmi fejlődés, haladás sorsdöntő kérdéseire. Hihetetlenül progresszív szerep volt ez, hiszen e félrészeg, félig kábult révületben, minden más külső körülmény ellenére, fenn lehetett tartani az álmodozás képességét, a kissé sámánisztikusan, a sorok közé kódolt írás és olvasás képességét, azt az utólag teljesen megmagyarázhatatlan intellektuális közállapotot, amelyben a közélet témaiként voltak fenntarthatók a társadalom, a gazdaság és a politika olyan kérdései, amelyek másképpen nem lehettek volna a közbeszéd témái. És azt a társadalmi státuszt, amit e virágnyelven és sámánisztikusan hadovázó értelmiség épp azzal vívott ki magának, hogy cirkalmas szózuhatagaiban a többieket is érdeklő és érintő ügyekről próbált meg beszélni.

Nos, ez a bulizó, vörösbort ivó, révületeiben a rögválóság sáros összefüggéseire felülemelkedni képes értelmiség mára éppúgy eltűnt, amint eltűnt minden felelőssége is. Néha még a nyelv, tán még a buli is meg a vörösbor is megtévesztő emlékeket hoz elő, de ez nem tart sokáig. Csak addig, ameddig ki nem derül, hogy a kellékek és bizonyos dramaturgiai rituálék legfőljebb az előadásmódban különböztetik meg ezen utó-értelmiséget a társadalom bármely más tagjától, csoportjától. Ez az utó-értelmiség épp azt teszi, mint mindenki más: hajtja a saját buliját, és magasról tesz arra (ha még egyáltalán emlékezne is ilyenre), hogy mi lenne a társadalom, a „haza és haladás”, a közjó érdeke. Ha manapság efféle szavak bárhol előbukkannak, akkor enyhébb esetben hangos röhögés kíséri elhangzásukat. Durvább esetben kínos feszengés övezi a dolgot, lehet tudni, hogy a szavak kimondója „nagybani macher”, nehézsúlyú politikai kalandor, „a polgári lenyúlás bajnoka”, vagy legalábbis neki valami efféle pálya a buli.

Nem kell különösebben álszentnek lennünk, ma a szegénység nyelvi közege is e magánérdekek világa. Aki ma szegénységről probléma-érzékenyen, hevűlten beszél, arról tudni lehet, hogy ő ebből, mármint a szegénység-bizniszből él. Szándékai, nagyvívó stratégiai elképzelései kevésbé a szegénység problémáinak leküzdésével állnak összefüggésben, mint inkább azzal, hogy emberünk mit lát pályának, bulinak a szegénység-bizniszben (politikában, önkormányzatban, közszolgáltatásban, kutatásban, egyetemben, tanácsadásban, nemzetközi programban, NGO fund-raising-ben,

stb.). Ennek megfelelően nincsenek értelmes, felülemelkedett diskurzusok a szegénység mibenlétéről, hanem legfőljebb üzleti alkuk, *deal*-ek, projekteknek becézett pénzkereseti akciók. Már maga a szegénység köreinek a meghatározása is az arról beszélő érdekeit tükrözi inkább, mint valamilyen „objektív” tartalmakat. Ha valamely politikus a nyugdíjasoktól remél több szavazatot, akkor ők lesznek a legszegényebbek, ha valaki fogyatékosügyben nyert külföldi pályázati pénzt, akkor ők, és ha valaki a kisvállalkozókat képviseli, akkor meg ők lesznek az úgymond „szegények”. A szegénységről való nézetek racionális tartalma igencsak kétséssé vált, a mondanókat ma inkább az érdekeket felfejtve érthetjük meg, ha egyáltalán...

A szegénységgel kapcsolatos társadalmi és erkölcsi felelősségek is legfeljebb annyira és úgy jelennek meg e szegényügyi nyelvi és kulturális közegben, mint ahogyan és amint az acél és/vagy a körömlakk iránti erkölcsi és társadalmi felelősség az acél és/vagy körömlakk üzletágban heveskedő üzletemberek és üzletasszonyok megnyilvánulásaiban.

Félreértés ne essék, én a szegénység-bizniszben ügyködő üzletemberek és üzletasszonyok igen jelentős hányadát tisztességes üzletembernek, korrekt és megbízható partnernek tartom, és megeshet, ők is annak tartanak engem. Így például lehet, hogy ezért kapok felkérést ilyen körkérdésekre válaszolandó, és megeshet, hogy ezért is válaszolok rájuk. Ám mindennek nincs, legfeljebb nosztalgiaiban van köze értelmiségi léthez vagy felelősségvállaláshoz.

8. *tézis*: Az értelmiség kihalásával megszűnt az a véleményformáló elit, amelyik a gyarapodó közjóból való részesüléstől remélte saját sorsának javulását. A közjó fogalma, politikai értelme kiüresedett, a problémák csak annyiban „társadalmiak”, hogy gyakran megeső magánproblémák. A szegénység problémája is a szegények magánnyomora.

A rendszerváltás előtti értelmiség a saját magánproblémáinak, mindenekelőtt szabadságihiányainak megoldását csak attól remélhette, ha az általános társadalmi viszonyok megváltoznak. Az akkori egyéni problémák orvoslásának esélyét csak valamilyen szolidáris, közjóban gondolkodó koncepciókban (a fentiek alapján, inkább: álmódosításokban) lehetett megtalálni. Akkor nem lehetett piaci és vállalkozói szabadságokban, alkotói autonómiákban, az emberi jogok tiszteletben tartásában úgy gondolkodni, hogy ezek a lehetőségek ne vonatkozzanak magától értetődően másokra is, mindenkire is. Azoknak, akik akkoriban beszéltek a szegénységről, elég markáns üzenetük volt az átlagnak, a köznek, a többségnek: ha előre akarsz jutni, akkor nézz magad mögé is, számolj velük is, különben te sem jutsz előre.

Ma az efféle üzeneteknek nincs értelmük és közegük. „Hülye lennék hátra nézni, mi gondom velük, legfeljebb akkor van gondom, ha hátráltatnak, de akkor inkább hátranézve rúgok is egyet hátra” – és ez ma sokkal több hasznot eredményező hozzáállásnak tűnik, bárki számára.

A hajdani bulik világmegváltó álmódosításainak funkcióját mára nagyrészt átvette az intézményesült politika. Amikor a köz ügyeiről való beszéd kiüresedéséről beszélek, akkor nagyrészt a politikai diskurzus intellektuális színvonalának lesüllyedéséről és tartalmi beszűküléséről beszélek. Ma a szegénység kérdése csak annyiban politikai téma, amennyiben „hoz valamit a konyhára” szavazatban, a hatalom megtartásában. Ennek a kiüresedésnek az egyik legmeggyőzőbb bizonyítéka az, hogy a foglalkoztatottságról való kérdés nem szerepel a politikai témák között, legfeljebb

akkor, amikor a „munkanélküliség csökkenéséről” lehet politikai sikerpropagandát folytatni. És nem hörög a nem létező értelmiség sem, a média sem, még a szakértő újságírók és társadalomtudósok sem azon, hogy 1993 óta minden kormány sikerpropagandát folytat a munkanélküliségről, noha úgy csökken a munkanélküliség Magyarországon, hogy közben nemhogy nem nőtt, hanem inkább folyamatosan csökkent is a foglalkoztatottság.

A munkanélküliség csökkenése „jó hír”, sőt „jó bolt” a hangadó köznek. Az, hogy a munkanélküliség csak azáltal csökkent, hogy emberek kikerültek az ellátottak köréből, hogy még annál is szegényebbek lettek – ez az ő bajuk. Nem a globalizáció hatását kellene először megértenünk, hanem azt, hogy mi közük van politikusainknak, a politikai gondolkodást befolyásoló hangadó elitünknek a társadalomhoz, a társadalmi problémákhoz, a szegénységhez. Sok közülük biztos nincs, és amennyi van, annak is jelentős hányada nem több a populista handabandázásnál. A társadalom és a politika között nincsen érdemi érintkezés.

9. *tézis:* A szegénységgel kapcsolatos problémákat ma nem a nem létező értelmiségnek, hanem a szociális szakembereknek és a politikusoknak kellene címezni. A szegénységgel kapcsolatosan ma senki nem teszi fel azokat a lényegyet érintő kérdéseket, amelyekre nem filozófiai és érzelmi, hanem technokrata közigazgatási válaszokat kellene találni. Pedig volnának ilyen kérdések.

Szerintem ma a szegénységről nem csak abban a kontextusban kellene beszélni, hogy miképpen lehetne a társadalmat, a politikát ráébresztteni arra, hogy itt bajok vannak. Ma talán nem is annyira az olyan megfoghatatlan fátumok közegeiben kellene beszélni szegénységről, mint a „globalizáció” meg az „értelmiség”. Manapság talán ideje feltenni azokat az illetlen kérdéseket, amelyekre szakszerű politikai, szabályozási, igazgatásszervezési és intézmény-menedzselési válaszokat lehetne találni. Nem könnyű ezeket a gyakorlatias technokrata kérdéseket megfogalmazni, de talán épp ma vagyunk a jó időpontban az ilyen kérdések feltételéhez, mielőtt még az EU új mágikus szavaival kell új misztikus fátumokat bevezetnünk (mint „kirekesztés”, „empowerment” és a többiek...).

Pusztán érzékeltetendő az ilyen kérdéseket irányát és műfaját, jeleznék néhányat közülük:

- Vajon mi indokolja azt, hogy ma a kereset nagyságához viszonyítva a legmagasabb arányú közterhek a legalacsonyabb jövedelmeket sújtják? Vajon lehet-e foglalkoztatást bővíteni, ha a bővülésre leginkább azokban a szolgáltatási ágakban volna elvileg mód, ahol képzetlen munkaerőt, alacsony béren, atipikus munkarendben dolgozó embereknek is jutna munka – ám nekik ilyen elvonások mellett egyáltalán nem éri meg (legálisan) dolgozni, és senkinek nem éri meg őket (legálisan) foglalkoztatni?
- Vajon fenntartható-e az, amit a Világbank (!) magyarországi szegénységriportja a TÁRKI adatai alapján 2000-ben állított, hogy az elvileg jövedelemtesztelt, szegényekre címzett önkormányzati segélyek hetven százaléka „elszíváro”, nem a szegényekhez jut? Ha nem, és a szegényekre jelenleg is szánt közpénzt a szegényekhez akarjuk eljuttatni, akkor ki és miképp fogja korlátozni az önkormányzatokat abban, hogy ezt a pénzt ne másra költse?

- Bár harminc éve minden politikai és szakmai program arról beszél, hogy az emberek lehetőleg ne a kissé kórházias-börtönös bentlakásos intézményekben próbáljuk meg ellátni, hanem otthonaikban, lakásaikban, családjuk környezetében – mégiscsak az történt, hogy az elmúlt tíz évben a házhoz szállított szociális szolgáltatások mértéke (úgy a gondozottak, mint a gondozók létszámában) a korábbiak negyven százalékára esett vissza, miközben a bentlakásos intézményi férőhelyek száma megduplázódott. Vajon elégséges-e szakmai kuruzslásokkal és politikai ráolvasásokkal megpróbálni hatni az ellátási szerkezet alakítására, vagy netán hathatósabb eszközöket is igénybe kellene venni?
- A létező szociális törvény számos szociális szolgáltatás üzemeltetését írja elő az önkormányzatok részére, ám gyakorlatilag egyetlen olyan önkormányzat sincsen az országban, amely valamennyi, a törvényben előírt szociális ellátási feladatát ellátná. A szolgáltatások körében számos olyan feladatot nevez meg a törvény, amelyet az erre kötelezett önkormányzatok 0-10 százaléka lát el. Kell-e csodálkoznunk azon, hogy ilyen feltételek mellett sokan nem jutnak hozzá azokhoz a szociális támogatásokhoz, amelyekről a törvény alapján szeretjük azt hinni, hogy léteznek?
- Nem lenne itt az ideje a szociális szakemberekre, intézményvezetőkre és hasonlókra nem misszionárius szent emberekként tekinteni, hanem tudomásul venni azt, hogy ők is csak az érdekeiket követik? Nem lenne itt az ideje a szofisztikált filozofálgatás mellett amolyan világos, számonkérhető, elvégezhető feladatok nyelvén is szót ejteni a szegénységről? Hogy úgy konkrétan, kinek mi lenne a dolga? És a felelőssége? Ma ugyanis ilyen feladatok sehol sincsenek megfogalmazva...

(Adatok, tendenciák, mobilitás)

10. tétel: A jövedelmek országosan reprezentatív méréséből származó adatok érvényessége korlátozott a legszegényebb régiókban. A szegénységből való kikerülés leírásához és magyarázatához kevés az a tudás, mely szerint az utóbbi időkben lettek olyanok, akiknek még kevesebb a jövedelmük.

A szegénység arcairól elég sokat tudunk a különböző kismintás, célzott vizsgálatokból és szociális munkások által dokumentált esetekből. Ezek a leírások nem teljesen fedik a reprezentatív jövedelemvizsgálatok megállapításait. Mindez nem jelentheti kritika alapját egyik „műfajjal” szemben sem, mindegyiknek van létjogosultsága. A TÁRKI adatfelvételének is vannak műfajbeli korlátjai, de ezt jó szívvel csak akkor mondhatja az ember, ha hozzáteszi, hogy a többi, általam ismert hasonló célú vizsgálatoknak még ennél is súlyosabb problémái vannak. Egyetértek Tóth István Györggyel, aki öniróniával többször is elmondta, hogy lehet, hogy a jövedelemfelvételek versenyében a TÁRKI vizsgálata csak harmadik díjra lenne jó, de egy ilyen versenyen nem osztanának ki első és második díjakat.

A TÁRKI műhelyvitáin többször elmondtam azt, hogy az átfogó felvételekből az első 10-20 százalékra koncentráló szegénységi elemzések már a mintavételtől kezdve viszonylag gyenge lábakon állnak. Minden, a teljes lakosságra vonatkoztatott reprezentatív mintának megvan az a sajátossága, hogy a minta „középre gravitál”, tehát

hogy alul és fölül „gyengébb”, mint középen vagy az egészre nézvést (a hajléktalan ki fog maradni a lakóhelyi mintából, a kastély elől meg az izomagyú őrző-védők fogják elhajtani a kérdezőbiztost). Na már most, hogy az ekképp az alsó és felső régiókban előálló hiba 1, 2, netán 5 százalékos, ez nem fogja nagyon lerontani az elemzést az egészre nézvést. Ez a hiba viszont 10, 20, 50 százalék is lehet az alsó vagy a felső 10 százalékra vetítve, ami azért döntő jelentőségű lehet, ha valaki az alsó vagy a felső 10 százalék szociológiai összefüggéseit akarja elemezni.

Ugyancsak erős kételyek merültek fel az alsó 10-20 százalék mobilitásával és fluktuációjával kapcsolatban. A TÁRKI-adatok a vártnál lényegesen nagyobb fluktuációt mutattak az alsó régiókból való kikerülésben, miközben soha nem dokumentálták azt, hogy milyen társadalmi dinamikák húzták ki az emberek bizonyos csoportjait a legalsó jövedelmi kategóriákból. Ebben a kérdésben a számomra legvalószínűbb magyarázat az, hogy semmi nem húzta fel őket, pusztán annyi történt, hogy mások mintegy „alájuk buktak”, és ők pusztán így kerülhettek ki az alsó, legszegényebb tizedből, ötödből.

Mindez nem csupán méréselméleti, technikai kérdés, hanem a szociológiai alapfogalmakat is érintő ügy. Ha „középrétegeknek” tekintjük azokat az aktív korúakat, akiknek korábban volt állásuk, munkájuk, jövedelmük, és azóta, már jó régóta nincs nekik ilyen – akkor mondhatjuk azt, hogy a „középrétegek” veszítették a legtöbbit, bár ennek nincs túl sok értelme. Részben mert nem tudjuk azt, hogy ők mennyire voltak korábban valójában a középréteg tagjai attól, hogy volt munkájuk és bérük a teljes foglalkoztatás időszakában. Azt meg viszont, például e nélkül is tudjuk, hogy bár akkor sokan közülük kevéssé voltak romák, inkább csak cigányok, ám ők már akkor is csaknem ugyanúgy szegények voltak. Meg ennek megfelelően, azt sem igazán tudjuk, hogy ők, akik ma a legszegényebbek, az ő szegénységük hogyan viszonyul a korábbi szegények szegénységéhez, és ha tudnánk is, azzal sem lennénk igazán kisegítve.

Szóval a magam részéről a legfontosabb körülménynek nem a kissé tisztázatlan tartalmú „ki a vesztes”, és „középen van-e még a közép, vagy már lent” típusú kérdések tisztázását tartom, hanem annak regisztrálását, hogy a szegénység, a magas szegénységi kockázatú csoportok szociológiai karaktere alapvetően megváltozott az elmúlt tíz évben. Mintegy befejeződött az az átrendeződés, amely már a nyolcvanas években megindult, és amely folyamat teljesen megegyezik azzal, ami a nyugati országokban tíz-húsz évvel korábban lezajlott. Ma a legnagyobb szegénységi kockázattal nem a jóléti államok klasszikus célcsoportjai (öregék, árvák-gyerekek, fogyatékosok) jellemezhetőek. Az ő ellátásukra, az ötvenes évektől kiépült, beérett rendszerek megfelelő védelmeket biztosítanak, még akkor is, ha e védelmi rendszereket is elérték a költségvetési stabilitást és állami kiadások csökkentését célzó szükség-szerű (vö. a korábban elmondottakat az aktív-inaktív arányok változásáról) reformok kurtító szelei. Az „új” magas társadalmi-szegénységi kockázatok kezelésére viszont nem eléggé jók a rendelkezésre álló eszközök. Sőt, talán a leíró koncepciók sem.

+1. *tézis* (következtetés): Ha netán lenne olyan szándék, hogy a magyarországi szegénység okát a globalizációban találjuk meg, akkor ezzel felmentéseket adhatnánk az eddigi és az ezután következő kormányok tehetetlenségéért. Én ezt nem tenném.

A legveszélyeztetettebb csoportok tehát a tartósan munkátlan (munkanélküli, inaktív, segélyezett, semmit sem kapó stb.) aktív korú generációk meg az ő gyerekeik. Innen fogva egy kis visszakanyar az első kérdéshez. Esetükben nem az az igazi globalizációs probléma, mint amiről a globalizáció kapcsán beszélni szoktak, hogy tudniillik őket a nemzetközi tőke, a multik és a New York–Tel Aviv-tengely lökte a szegénységbe. Esetükben az az igazi globális probléma, hogy a jóléti rendszerek, eszmények, intézmények világszerte teszetoszáznak és tehetetlennek bizonyultak abban, hogy épp olyan hatékony, jól működő, egyetemeken tanítható megoldásokat alakítsanak ki, mint amilyen elfogadottan rendben levő szisztémákat a második világháború után sikerült kialakítani az akkori, a háború utáni legmagasabb társadalmi, szegénységi kockázatok orvoslására.

Na már most, az ízlés dolga, hogy a szociális rendszerek világméretű inadekvát-ságát, mellélövéseit, rendszerszerű alkalmatlanságát ki mennyire akarja a globalizáció problémájának beállítani. Lehet akár annak is, hiszen világméretű, legalábbis a fejlett világot átfogó és megoldatlan szociális problémáról van szó, épp úgy, mint mondjuk az öregedés vagy a drog vagy a bevándorlók esetében. Ez akkor is így van, ha a mieinkénél sokkal okosabb és sikeresebb kormányokat, a problémákat bölcsében és hatékonyabban kezelő rendszereket is ismer a világ.

Én viszont arra hívnám föl a figyelmet, hogy az efféle problémákat kezelő politikai, közszolgálati intézmények működtetése ma a nemzeti kormányok dolga. Aki a problémák kezelését a globalizáció misztikus világába akarja transzcendálni, az előre felmentést ad minden hülye, tehetetlen vagy éppen tisztességtelen, erkölcstelen, rasszista politikának és nemzeti kormánynak. Mondván, hogy egyetlen kormány sem, no pláne a félperiférián egzisztáló bármely kis ország egyetlen kormánya sem képes egymaga gyógyírt találni a világméretű bajokra. Ennek a bölcs felismerésnek azért nem kellene föltétlen abba a felmentőn fatalista álláspontba torkollania, hogy „így azután, a nemzeti kormányoknak és politikáknak nincs is dolguk a szegénységgel...”

Szerintem volna. Nem is kevés. Még ha nem is feltétlen úgy.

(Annak kifejtésére, hogy hát akkor hogyan – arra itt most nincs mód, meg nem is biztos, hogy ki tudnám fejteni. Ötletem azért volnának.)

2002. április-május, Belgrád.